

**МАЙЧИНСТВОТО КАТО ПРОЕКТ ЗА НЕНАСИЛСТВЕНА ГРИЖА,
ОТГЛЕЖДАНЕ И ВЪЗПИТАНИЕ НА ДЕТЕ**

КОНСТАНС И. ХЕСАПЧИЕВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

konstans_ivova@abv.bg

**MOTHERHOOD AS A PROJECT FOR NON-VIOLENT CARE, RAISING AND
EDUCATION OF A CHILD**

KONSTANS I. HESAPCHIEVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract

In the world of (un)limited possibilities it is increasingly difficult to answer the question – what does it mean to be a mother? Can we talk about motherhood or should we replace it with the term *parenting* or *caring*. *Empathy* and *care* themselves acquire a different meaning in the context of motherhood. Motherhood is a project to avoid violence, but also to build socially acceptable individuals. This also opens up the field of issues about responsible parenting, parental negligence, best interest actions and child abuse, and when state intervention is necessary and justified.

Keywords: motherhood, care, empathy, nonviolent care, nonviolence

Въведение

Благодарение на напредъка в медицината и технологиите, съвременното ни е белязано от почти неограничени възможности за създаване и отглеждане на дете. Огромната експанзия от асистирани репродуктивни технологии и процедури, разделянето на майчинските функции и роли – генетична, гестационна и социална, феноменът на мултиродителството, повдигат все по-настоятелно почти баналните до скоро въпроси, а възможността за отговор става все по-предизвикателна – какво собствено означава да бъдеш майка и коя роля е най-значима в създаването на бъдещата автономна личност? Може ли тази роля да се поеме от мъж? В такъв смисъл можем ли и коректно ли е в днешен контекст да говорим изобщо за *майчинство*, или следва да

използваме единствено термина *родителство*, следвайки новите течения и борби за равенство. Можем ли да сведем майчинството до понятието за *грижа*, или е добре да подчертаем общото и различното? Самото майчинство е конфликт между сила и безсилие, конфликт с детето, конфликт с външния свят и интересите на всички засегнати, опит за ненасилствени действия, срам и вина. В контекста на майчинството, *емпатията* и *грижата* придобиват по-различно значение, където в *другия*, майката не търси себе или човека като абстрактен друг, а търси и познава детето си, затова и е по-подходящо да говорим за *майчина любов*. Нещо повече, дори най-ненасилствените техники и действия могат да наранят, объркат и оставят белези, а мирът и тишината, който майките се стремят да създадат, могат да маскират насилието. Затова и майчинството е проект не просто за избягване на насилието, но и за научаване на децата на съпротивата като добродетел, на помирение и поддържане на мира, на изграждане на социално-приемливи личности с ценности и свои интереси, то е когнитивен и емоционален проект, в който майката е загрижена за конкретните нужди на детето, но винаги е с поглед към бъдещето. То е проект за грижа, целящ еманципация на обгрижвания, целяща отделяне и независимост от грижещия се. Това отваря полето с проблеми и около *отговорното родителство*, *родителската небрежност*, действията в *най-добър интерес* и насилието над децата, а с това и кога намесата от страна на държавата е необходима и оправдана и кога тя може да отнема и дава родителски права. Темата за семейството и майчинството като че е маргинализирана и изгласкана в частната сфера, затова и е в „ничията земя“. Правото не предлага достатъчно добре дефинирани закони, уреждащи спорните казуси. Не са много и философските и етическите прочити на темата за майчинството и родителството като проект. В настоящата статия ще разгледам основните проблеми, които набелязах, позовавайки се на трудовете на Сара Ръдик, Джоан Тронто и Нел Ноддинг и стъпвайки върху етиката на грижата като отправна точка.

Мултиродителство и разделяне на майчинските функции и роли

Научните открития през втората половина на ХХв. разкриват пред нас нови възможности за създаване на деца, които преодоляват природния детерминизъм и помагат на разумните същества да сложат край на „репродуктивната рулетка“ [1]. Пред

нас по думите на Албърт Джонсън се открива *прекрасният нов свят* на човешкото възпроизводство (Джонсън, 2011: 425 – 488).

При практикуването на повечето асистиращи репродуктивни технологии, има неизбежното и пряко участие на трети, който дори не винаги остава анонимен. С включването на трети в репродуктивния процес, се излиза и извън стереотипа на традиционното нуклеарно семейство, с интенцията само да се препотвърди отново в следствие – една брачна двойка с деца. Това неименуемо води до преосмисляне на понятията за майчинство, бащинство и родителство като цяло. Нещо повече, практикуването на асистиращи репродуктивни технологии довежда до разграничаване на различните майчински функции и роли и възможността за поемането им от различни жени. Разграничава се генетична, гестационна и социална роля (Асенова, 2011: 163). Възникват и въпросите относно интенцията и желанието за родителство, обвързано със съответните отговорности за грижа, отглеждане и възпитание на социално приемливо дете, както и необходимостта от правни регламенти в случай на спор или неадекватно справяне със съответните отговорности. Самият феномен на *мултиродителство* ни изправя пред сериозни психологически, морални и правни предизвикателства и рискове както за родителите, така и за бъдещото дете.

Според българското законодателство, съгласно действащия семеен кодекс, законната майка на детето е жената, която го е родила. т.е. гестационната такава, дори и при асистирана репродукция (Семеен кодекс, чл.60), но това може да е и генетичната майка и зависи от съответното законодателство.

Разбира се, феноменът на мултиродителството и разпластяването на ролите е възможно да възникне и без употребата на репродуктивни технологии, например при осиновяването. Това разпластяване ни изправя пред въпроса коя роля е най-значима при създаването на бъдещата автономна личност.

Репродуктивна автономия и асиметрия на властта

Етическите интереси, които трябва да бъдат зачетени при употребата на дадена асистирана репродуктивна технология, са репродуктивната свобода и интереси на родителите, интересите на бъдещите деца и тези на държавата. Принципите, които

трябва да се следват, са тези на уважение към автономията, благоденствието, ненанасянето на вреда и справедливостта [2].

Автономията в биоетиката не се разбира в тесния смисъл на Кантовото понятие за морална автономия, а в широкия си смисъл като „способност за вземане на самостоятелни решения при оформянето на собствения живот“. Автономията се свързва със способността за избор сред алтернативи и вземане на самостоятелни решения, без каквато и да било външна принуда (Кънева, 2011: 10).

Големите дискусии относно репродуктивните права и свобода са се водили първоначално в контекста на нежеланата бременност и възможността за контрацепция, съзнателно планиране и аборт. С развитието на репродуктивните технологии и все по-големия набор от възможности, които тяхното практикуване предлага, репродуктивната автономия обхваща много повече от свободата от принуда при възпроизводство и обхваща желаната, но невъзможна по естествен път бременност.

Репродуктивната автономия и нейните граници е чувствителна тема. Според Онора О'Нийл, когато намерението е възпроизводство, призивите за лична автономия са много по-малко убедителни, тъй като целта е създаването на дете, което е зависимо и репродуктивните решения са безотговорни, ако тези, които ги вземат, не могат да предложат на детето продължителна грижа и закрила. Джон Харис е застъпник за широката репродуктивна автономия, като единствена причина за забраняване на употребата на дадена технология, той вижда „вероятността за причиняване на вреда“. Още по-либерална е позицията на Джон Робъртсън, който възприема още по-широк възглед за репродуктивната автономия, според който „на прокреативната свобода трябва да се дава предимство по презумпция при всички конфликти“, а опонентите на всяка конкретна репродуктивна технология, трябва да покажат вредните ефекти от употребата ѝ, за да оправдаят ограничаването на прокреативния избор (О'Нийл, 2011: 265 – 270). Тук основен проблем е липсата на точна дефиниция за *отговорното родителство*, а също и възможността за избор, тъй като, чрез асистирани репродуктивни технологии, родителите имат все по-широко поле за избор, дори по отношение на бъдещите си деца. Ако до скоро нито родителите можеха да избират децата си, нито децата своите родители, това вече не е съвсем така, което, както отбелязва Анка Гос, засилва асиметрията на властта родители – деца, без добра причина за това (Gheaus,

2016: 397 – 400). Затова и репродуктивната автономия може да бъде ограничена и това е морално оправдано, за да се предотврати нанасянето на вреда на другите засегнати страни от избора. Според Онора О'Нийл, тестът за пригодността за родителство е „дали са способни и загрижени да са насреща и активни за едно дете в продължение на много години“, тъй като първата задача на родителите е „да не вредят“ (О'Нийл, 2011: 272 – 275). В този смисъл, на репродуктивната автономия трябва да се гледа не просто като свобода на избор, независеща от чужда принуда, а като съвкупност от отговорност, планиране и избор. Проблемът е, че дефиницията не стандартизира отговорното родителство.

Майчинство и родителство

Майчинството по необходимост се обвързва с понятието за *грижа*. В проекта си за майчинството, наречен „майчинско мислене“, обвързващ специфичния модус на мисли, чувства и грижи, Сара Ръдик разглежда три изисквания към майката, а именно закрила на живота на детето, подпомагане на неговото израстване и оформяне като социално приемливо, това са основните отговорности на майката, които могат да се постигнат чрез отглеждането и възпитанието. Тези изисквания произхождат всъщност с изискванията и интересите на самото дете (Ruddick, 1989: 17).

Човешките същества са крехки, не могат да оцелеят сами и се нуждаят от продължителна грижа, за да оцелеят, затова са продължително време зависими от възрастните за своето оцеляване, безопасност и благополучие. Усещането, че някой се нуждае от грижа, може да доведе до загриженост и отдаване на такава, но според Ръдик може да доведе и до бягство от страна на възрастния. За да се ангажираш с нуждата на децата не се изисква ентузиазъм, дори не се изисква любов, а просто означава според нея „да видите уязвимостта и да реагирате на нея с внимание, а не със злоупотреба, безразличие и бягство“ (Ruddick, 1989: 18 – 19). Съхраняването на живота на детето е неизменна цел на майчинството.

Разбира се, освен майката, много други хора са загрижени за отглеждането на детето – бащите, учителите, треньорите, лекарите, но обикновено тя е тази, която осигурява благоприятната среда за това. Разбира се израстването на детето и превръщането му в *социално приемлива личност*, с възпитаването на определени

ценности и морална чувствителност са изключително важни, но първата, постоянна и дори *обсебваща* грижа на майката е свързана със здравето и живота на детето.

Исторически функциите на бащата и майката са разделени. Бащата е този, който научава детето на моралните устои, справедливостта, авторитета, той прави връзката със света и защитава семейството, а майката е изтласкана в интимната сфера, тя е грижещата се. Изхождайки от културно наложените предразсъдъци и стереотипи, всеки родител има съществена роля в отглеждането на едно дете, при все че чисто биологично, женската роля в създаването на дете е специфична, затова и обикновено при спор за родителство, приоритет се дава именно на майката. *Майчинството*, поне неговите отговорности извън гестацията, независимо от съществуващите различия между мъжа и жената могат да се извършват и от мъже. Нещо повече, Ръдик твърди, че нямаме основание да вярваме, че един от двата пола е по-подходящ в изпълнението на майчинските функции (Ruddick, 1989: 41). Освен това, в днешно време са налични различни семейни форми, някои от които са били познати и на миналото, но силно стигматизирани или по-скоро резултат от обстоятелствата, като например самотното родителство. В съвременен контекст хомосексуалните и трансгендър двойки искат да отглеждат деца. Поради ограничеността на обхвата на статията няма да се разпростра върху обсъждането на този въпрос, но като отправна точка мога да предложа интересите на бъдещите деца и принципа за ненанасяне на вреда.

Грижа и майчинска любов

Грижата заема централно място във феминистките етически теории като опит за обяснение на женския специфичен морален опит и извеждането му от интимната сфера на семейството, както и признаването на труда ѝ за децата, болните, възрастните. С публикуването на книгата „На различен глас“ на Каръл Гилиган през 1982г. се ражда етиката на грижата. Изследвайки етиката на грижата, Видева отбелязва, че грижата предполага „поемането на отговорност за удовлетворяване на потребностите на нуждаещия се“ и затова *етиката на грижата* се нарича и *етика на отговорността*. Нещо повече, тя се основава върху предпоставката за *ненасилие* (Видева, 2013: 67).

Добрата грижа според Нусбаум, независимо дали е по отношение на деца, възрастни, болни или хора с увреждания, „е фокусирана върху подкрепата на способностите им за живот, здраве и телесен интегритет“ (Кънева, 2022: 227 – 228).

Шийла Бенхабиб критикува западната морална теория по линията на отношението *аз-друг*, разглеждайки двете възможни морални перспективи – гледната точка на „*обобщения*“ и „*конкретния*“ друг. Гледната точка на „*обобщения друг*“ изисква да гледаме на другия като на рационално същество, което притежава същите права и задължения, които ние си преписваме. Той става едновременно всеки и никой. Гледната точка на „*конкретния друг*“ се съсредоточава върху различията и индивидуалността. В отношенията ни към него водещи морални чувства са любов, грижа, симпатия и солидарност (Бенхабиб, 2001: 199 – 206). Нел Нодингс различава два типа грижа – *грижа за*, която е непосредствено насочена към другия и *грижа относно*, която е опосредена, насочена към човечеството, или непознат човек (Вишева, 2013: 75).

В контекста на майчинството, *емпатията* и *грижата* придобиват по-различно значение, където в *другия*, майката не търси себе или човека като абстрактен друг, не търси просто *конкретния друг*, а познава детето си, затова и е по-подходящо да говорим за *майчина любов*. Въпреки, че майчинството по същността си е грижа, то не е само ненасилствен начин за разрешаване на даден проблем, или приемане на другия. Сара Ръдик описва майчиното внимание към детето като подобно на *емпатията*, т.е. „да страдате или да празнувате с друг, сякаш в опита на другия познавате и откривате себе си“, но понятието за *емпатията* подценява познаването на *другия*, без да откриваш себе си в него. С това е свързана и *майчинската любов*, която не търси себе си в детето, а търпеливо търси и намира именно него (Ruddick, 1989: 121).

Майчинството като проект за ненасилствена грижа

Майчинството не се заключава в опазването на живота на детето, неговото отглеждане и възпитание. От една страна то е загриженост към наличните потребности и интереси на детето, но, от друга, то е винаги проект с перспектива към бъдещето. Неговата последна цел е еманципация на обгрижвания, целяща отделяне и независимост от грижещия се. Такава е и дефиницията, която Нел Нодингс дава за грижата – „да се

грижиш за друга личност, в най-същностния смисъл означава да ѝ помогнеш да израстне и да се реализира“ (Видева, 2013: 73).

В статията си „Родители и житейски перспективи“, Уилям Ръдик прави аналогия между родителя и *градинаря*, с разликата, че тук „продуктът“ на родителството не е артефакт, а притежава капацитета да се превърне в автономна личност, равна на „производителя си“. От тук и отговорното родителство дава не само необходимата за съхраняването на живота грижа, но и необходимата за изграждането му като личност. И тъй като интересите и желанията на детето не винаги отговарят на тези на родителите, Уилям Ръдик предлага принцип за предоставяне на перспективи (Prospect Provision Principle) като възможен отговор за отговорното родителство (Ruddick, 1979: 130). Този принцип дава възможността децата да критикуват решенията на родителите си и да се търсят приемливи решения както за децата, така и за родителите.

При все, че майчинството е проект за *ненасилствена грижа*, понякога и най – ненасилствените техники и действия могат да наранят, объркат и оставят белези, а мирът и тишината, които майките се стремят да създадат, могат дори да маскират насилието. Затова и майчинството е проект не просто за избягване на насилието, в който майката не иска да нарани детето, но и го научава да не иска то самото да причинява болка, но и за научаване на децата на съпротивата като добродетел и отделянето им в един момент като самостоятелни личности.

Проблемите, свързани с доброто и отговорно родителство отпращат и към тяхната противоположност – насилието над деца и родителската небрежност.

Насилие над деца и родителска небрежност

Темата за отговорното родителство и насилието е важна не само от етическа и философска гледна точка, но и от правна, тъй като липсата на общоприет стандарт прави трудно и търсенето не просто на морална, но и на съдебна отговорност или отнемане на родителски права в случаите на насилие над детето.

Така например, кои действия можем да приемем като насилствени – дали те зависят от намерението, или единствено от последствията, при все че много действия в различен контекст могат да се приемат като насилствени или ненасилствени, или в зависимост от различния субект, да се възприемат като нараняващи или не.

Един възможен отговор е позовавайки се на утилитарния подход, да ги определим като действия от страна на родителите, които не могат да претендират за такива „най-добър интерес на детето“ или не задоволяват базовите му нужди. Но това също е прекалено неточно и широко определение, което би могло да изкара всяко родителство като осакатяващо и небрежно. Тук въпросът е и на кои ценности следва да се позовем при дефиницията на „най-добър интерес“.

Неточността в дефинирането на отговорно родителство и родителска небрежност прави трудно и оправдаването и необходимостта от намеса на държавата за отнемането и обратно, в даването на родителски права в случай на осиновяване и представянето на критерии.

В българското законодателство, в семейния кодекс е постановено като право и задължение на родителя – да „се грижи за физическото, умственото, нравственото и социалното развитие на детето, за неговото образование и за неговите лични и имуществени интереси“; „родителят отглежда детето, формира възгледите му и осигурява образованието му съобразно възможностите си и в съответствие с нуждите и наклонностите на детето, но и с цел израстването му като самостоятелна и отговорна личност. Родителят няма право да използва насилие, както и методи на възпитание, които уронват достойнството на детето“ (Семеен кодекс, чл.125).

При доказването на насилие и родителска небрежност, държавата може да отнеме родителските права, но не може да гарантира, че приемния дом ще осигури „адекватна грижа“ на детето.

Също така спорен и отворен остава въпроса не само по отношение на отговорното родителство и ненасилствените практики спрямо вече родени деца, но и по отношение на закрилата на фетуса. Така например можем ли да задължим бременната към отговорна грижа и здравословен начин на живот по време на бременността, независимо дали е поела отговорност да се грижи за детето след раждането или не.

Заклучение

Благодарение на напредъка в репродуктивната медицина, съвременето ни е белязано от почти неограничени възможности за създаване и отглеждане на дете. С огромната експанзия от възможности, все по-важни и настоятелни стават въпросите за

майчинството и родителството и неговите философски и етически аспекти. Все по-значими са и темите за емпатията и насилието и възможността на едно майчинство като когнитивен и емоционален проект за ненасилствена грижа.

Отговорното родителство и грижа, както и родителската небрежност е добре да бъдат внимателно дефинирани и извадени от частната сфера, за да могат да коригират законите и да оправдаят намесата на държавата в случай на нужда, както и за да могат да се защитят интересите както на децата, така и на техните родители и да се избегне нанасянето на вреда.

БЕЛЕЖКИ

[1] В „Етика на генетичния контрол“ от 1974г. Джоузеф Флечър изказва позицията си по отношение на новите репродуктивни технологии (Вж. Джонсън, А. 2011. Прекрасният нов свят: етика на човешкото възпроизводство. *Раждането на биоетиката*, 467).

[2] Бючъм и Чайлдрес формулират четирите основни принципа на биомедицинската етика в изследването си „Принципи на биомедицинската етика“: „принципът за уважение към автономията, не вреди, прави добро и принципът на справедливостта“, като никой от принципите няма превес над останалите. (Вж: Кънева, 2011, с. 29 – 34).

ЛИТЕРАТУРА

Асенова, А. (2011). Сурогатно майчинство – нови идентичности в ерата на модерните биотехнологии. – В: Кънева, В. (съст.) *Автономия и биоетика*. Т.2 С., ИК „Критика и хуманизъм“, 163 – 174.

Бенхабиб, Ш. (2001). *Ситуиране на аз-а. Родов пол, общност и постмодернизъм в съвременната етика*. С., ИК „Критика и хуманизъм“.

Вишева, Н. (2013). *Феминистки проекции*. С., УИ „Св. Климент Охридски“.

Джонсън, А. (2011). *Раждането на биоетиката*. С., ИК „Критика и хуманизъм“.

Кънева, В. (2011). Автономията като идеал и действителна способност – В: Кънева, В. (Съст.). *Автономия и биоетика*. Т.1 С., ИК „Критика и хуманизъм“, 7 – 50.

Кънева, В. (2022). Марта Нусбаум за развитието на способностите като подход на грижата – В: Минева, С. Кънева, В. (Съст.). *Етика и грижа*. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 216 – 232.

О'Нийл, О. (2011). „Репродуктивната автономия“ и новите технологии. – В: Кънева, В. (съст.) *Автономия и биоетика*. Т.1 С., ИК „Критика и хуманизъм“, 253 – 283.

Семеен кодекс, Обнародван, ДВ, бр. 47 от 23 Юни 2009г., изм. и доп. ДВ, бр. 24 от 22 Март 2019г. <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135637484>, [01.11.2023]

Gheaus, A. (2016). Parental enhancement and symmetry of power in the parent-child relationship. – In: *Journal of Medical Ethics*, 42(6), 397-400, doi:10.1136/medethics-2016-103624

Ruddick, S. (1989). *Maternal thinking. Toward a politics of peace*. Boston, Massachusetts: Beacon press.

Ruddick, W. (1979). Parents and Life Prospects. – In: *Having children. Philosophical and Legal Reflections on Parenthood*. New York: Oxford University.